НАЗАРУК В.П.,
асистент, кафедра
педагогіки та психології,
Кременецька обласна
гуманітарно-педагогічна
академія ім. Тараса Шевченка,
м. Кременець

ЗАКОНОМІРНОСТІ МЕТОДІВ ВИВЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЗОРІЄНТОВАНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено аналіз діагностичних методів, які доцільно використовувати для виявлення рівня сформованості екологічної свідомості особистості; описані результати проведеної експериментальної роботи.

Ключові слова: *екологічна освіта, екологічна свідоміть, екологічне ставлення.*

В статье осуществлен анализ диагностических методов, которые целесообразно использовать для исследования уровня сформированности экологического сознания личности; описаны результаты проведенной экспериментальной работы .

Ключевые слова: *экологическое образование, экологическое сознание, экологическое отношение.*

This article provides an analysis of diagnostic methods that should be used to determine the level of formation of ecological consciousness of the individual; described the results of experimental work.

Key words: *environmental education, environmental consciousness, environmental attitudes.*

УДК 316.6 – 591.5 **© НАЗАРУК В.П., 2015**

Постановка проблеми. Поряд із позитивними змінами та перевагами цивілізаційних аспектів сучасності виникають і негативні, зокрема екологічного спрямування. Еколого-зорієнтовані проблеми сьогодення вивчаються у взаємозв'язку екологічної свідомості особистості та її ставлення до природного середовища.

Актуальність дослідження. Методологічними проблемами екологічної психології займаються В.Панов, В.Скребець, А.Льовочкіна, С.Дерябо, Ю.Швалб, В.Ясвін; психологічні наслідки техногенних катастроф досліджують А.Льовочкіна, В.Моляко; особливості взаємодії людей з оточуючим середовищем розглядають Є.Рудоміно-Дусятська, О.Вернік та ін. Здійснивши аналіз літературних джерел, зазначимо, що екологічна свідомість, її види та форми були предметом вивчення у дослідженнях таких науковців, як В.Бочелюк, С. Дерябо, Л.Потапчук та ін.. Останніми роками створюються лабораторії та різні центри досліджень в області екологічної психології, викладаються курси у навчальних закладах країни [5, 6, 7, 9].

Метою нашого дослідження є виявлення та аналіз діагностичних методів, що використовуються для визначення еколого-зорієнтованої свідомості особистості на всіх етапах її життя та екологічності його способу; опис отриманих результатів пілотажного дослідження з використанням малюнкових методів щодо розвитку екологічної свідомості школярів.

Виклад основного матеріалу. Екологічна свідомість розглядається як вид свідомості, що пов`язаний тільки зі світом природи, тобто в ній відбивається специфіка та особливості взаємодії людини й природної реальності. В той же час в свідомості людини відбивається увесь світ разом з носієм індивідуальної свідомості (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, М.К. Мамардашвілі) [5].

Екологічна свідомість є синтетичним явищем у матеріальному та духовному житті суспільства та людини [3]. Згідно Г.М.Складановської «екологічну свідомість належить розуміти не просто ставлення до природи і сукупність уявлень про взаємозв'язки системи «людина-природа», а вищий рівень розвитку людської свідомості та самосвідомості». Тобто такий підхід, на думку вченої, духовно збагачує кожний вчинок людини, характеризує моральну сторону [6].

Еколого-зорієнтований тип свідомості – це високорозвинена екологічна свідомість, що виражається в усвідомленні екологічних проблем як таких, що впливають на якість та спосіб життя особистості і тому мають особистісний смисл; відповідально ставитися до їх вирішення та орієнтації на охорону і розвиток життєвого середовища [5].

Однак, перш ніж виховувати чи

коригувати ставлення особистості до оточуючого природного середовища, важливо вчасно і правильно його діагностувати.

Результати теоретичного аналізу літературних джерел дали змогу визначити наступні групи методів.

Імітаційне моделювання (імітація явищ у комп'ютерних варіантах екопсихологічної діагностики). За допомогою екологічних ігор можна здійснювати психометрію переживань, особистісних сенсів, ставлень.

Математичне моделювання полягає у дослідженні екопсихологічних реалій за допомогою математичних моделей і розрахунків (формул, рівнянь, тотожностей, регресійних залежностей, кластерних чи факторних угруповань).

Статистичне моделювання – дослідження ймовірностей в актуалізації тих чи інших екопсихологічних явищ (ставлень, очікувань, переживань) із приводу конкретних реалій життя (інформаційних, економічних, масштабних або регіональних народно-господарських, ідеологічних, політичних проектів тощо) [5].

Метод спостереження в екологічній психології є найбільш дієвим і найкраще відповідає суті науки. Тому використовується для збору первинної інформації безпосередньою реєстрацією подій, думок, фактів. Перевага спостереження у вивченні екологічної свідомості полягає в тому, що дослідження проводиться в «екологічному світі», на відміну від «фізичного світу» лабораторного дослідження (за Дж. Гібсоном).

Методика «Альтернатива» спрямована на діагностику провідного типу мотивації взаємодії з природними об'єктами: естетичного – природа як об'єкт краси, когнітивного – природа як об'єкт вивчення, практичного – природа як об'єкт використання і прагматичного – природа як об'єкт охорони [6].

Методика «Натурафіл» призначена для діагностування розвитку інтенсивності суб'єктивного ставлення до природи. Під інтенсивністю розуміють, в яких саме сферах і в якому ступені проявляються ставлення. Методика включає чотири основні шкали, які відповідають чотирьом типам ставлення до природи, а саме: перцептивно-афективний, когнітивний, практичний і поступливий, а також додаткову шкалу, яка характеризує натуралістичну ерудицію.

Для дослідження екологічних установок особистості широко застосовується методика «Незакінчені речення», яка адаптована В.Скребцем і містить комплекти незавершених речень екологічного спрямування. Наприклад, пропонується завершити такі речення: «Охорона довкілля в наш час …», «Коли сміття на вулиці …» та інші. Обробка результатів відбувається методом контент-аналізу.

Для екологічної модифікації можна також використовувати тест фрустрації Розенцвейга [5]. Стимульний матеріал традиційного варіанта цієї методики складається з 24 малюнків, на яких зображені люди, що перебувають у фрустраційній ситуації тимчасового характеру. Персонаж, що розташований зліва, говорить слова, якими замальовується власна фрустрація або фрустрація іншого індивіда. Над персонажем, що зображений справа, є пустий квадрат, куди піддослідний повинен вписати відповідь, яка першою спала на думку. Модифікований тест фрустрації Розенцвейга повинен містити фрустарційні ситуації, що мають екологічне спрямування. Тобто, респондентам пропонується створити екологічні фрустраційні ситуації.

Зміст демонстраційних експериментів у екологічній психології включають створення умови для виразної демонстрації екологічної поведінки особистості у змодельованій ситуації. Застосування такого методу у процесі викладання дисциплін екологічного циклу є надзвичайно ефективним, оскільки унаочнює екологічні проблеми та сприяє пошуку шляхів їх вирішення. Після такого демонстраційного експерименту респонденти починають усвідомлювати важливість власного внеску у розвиток довкілля, а також особисту відповідальність за його руйнування.

Гра застосовується як нестандартний, але достатньо ефективний метод навчання, що у широкому смислі розуміється не тільки як передача та сприйняття інформації, але й як взаємозбагачення особистостей, що беруть участь у грі; прояв їх прихованих потенцій і здібностей; спільне знаходження нових смислів, способів та засобів існування [7]. Ігрові методи у викладанні дисциплін екологічного циклу – це ігри за певними правилами, змістом яких є екологічна проблематика.

Серед ігрових методів, що застосовуються в екологічній психології, використовують ділові (творчі) ігри, які, у свою чергу, діляться на рольові та командні ігри. При цьому слід зазначити, що рольові ігри можуть бути також одночасно і командними.

До мотиваційно-емотивних методів, що застосовуються під час викладання дисциплін екологічного циклу, належать: метод метафоризації, який включає притчі, метафори, байки; а також методи, що використовують художні твори, народну творчість та, навіть, деякі екологічні тести, що використовуються з метою емоційного впливу на свідомість та створення мотивації екологічної поведінки і екологічної діяльності.

Метод метафоризації – це мотиваційно-емотивний метод, який потужно впливає не тільки свідомість, але й на підсвідомість. Притчі та метафори добре запам'ятовуються, впливають на наші почуття та допомагають формувати цінності. За висловом Н.Оуена, притчі є «магічними метафорами», які здатні змінювати або розхитувати вкорінену точку зору, звичну карту світу, і, виштовхуючи нас із обмеженого простору стереотипів, спричиняють нове розуміння і нові відкриття [8].

Екосензитивні методи полягають у тому, що їх застосування загострює сприйняття природних об'єктів, перетворюючи їх на суб'єкти, завдяки тому що їм надаються людські риси. Отже, природа набуває людського характеру, стаючи більш близькою та зрозумілою для людини. Одним із яскравих прикладів «олюднення» природи є «Лісова пісня» Лесі Українки.

Варто також зазначити, що, оскільки природа є визначальним фактором формування ментальності українського народу, то, як зазначає В.Скребець, звертаючись до витоків народної творчості, ми практично завжди знаходимо там контекст, який сьогодні називається екопсихологічним [9].

Метод постановки та вирішення проблем у процесі навчання на сьогодні є надзвичайно важливим, оскільки отримані знання досить швидко застарівають, і виникає потреба у засвоєнні нових знань, у подальшому розвитку та самовдосконаленні. Як зазначає В. Бруннер, результат у проблемному навчанні не є кінцевою метою, а тільки кроком у постійному навчальному процесі, покликаному зробити учнів здатними: розуміти і контролювати власний навчальний процес; розвивати у собі вміння розв'язувати

проблеми; розвивати самоаналіз та впевненість у собі; розвивати вміння співпрацювати з іншими; вкладати знання у змістовний контекст; удосконалювати методику навчання; розширювати власний світогляд [2].

Методи аналізу екологічних повідомлень. Матеріали для повідомлення можна брати як із засобів масової інформації, так і з власного досвіду, тобто можна розповісти про прочитане, або про почуте чи про побачене. Після повідомлення йде коротке обговорення ситуації, а якщо у повідомленні міститься якась екологічна проблема, обговорюються шляхи її вирішення.

Поведінкові методи досить ефективно використовуються у процесі навчання. Вони полягають, перш за все, у корекції екологічної поведінки та її формуванні. В рамках дисциплін екологічного циклу поведінкові методи сприяють формуванню екологічної поведінки, яка, у свою чергу, стає основою для формування екологічного способу життя, а також сприяють усуненню екодеструктивної поведінки.

До нашої системи ми також включили і екопсихотерапевтичні методи, оскільки вони не тільки здійснюють психотерапевтичний вплив на особистість, але й гармонізують взаємостосунки особистості та довкілля. Арсенал екопсихотерапевничних методів із кожним днем збільшується. До них вже належать такі відомі та розповсюджені методи, як: ландшафтотерапія; маринонерапія (терапія морем); дельфінотерапія; іпотерапія (терапія, що організує спілкування з конями); анімалтерапія (терапія із залученням будь-яких тварин); медитативна природотерапія тощо.

Важливим засобом формування екологічної свідомості у молодших школярів як методу є казкотерапія. Впливаючи на емоції дитини, ми активізуємо механізми ідентифікації та емпатії.

Казкотерапія – це процес утворення зв'язку між казковими подіями та поведінкою в реальному житті [4]. Казка забезпечує контакт між лівою та правою півкулями: під час її сприймання працює ліва півкуля, яка отримує логічний зміст із сюжету, в той час як права – вільна для фантазії, уяви, творчості. Тоді як свідомість отримує повідомлення у вигляді понять, ідей, розповідей, образів, підсвідомість розгадує їх підтексти та прихований зміст. Шляхом накопичення останні переходять на рівень свідомості.

На рівні усвідомлення аналізуються пережиті емоції та формується відповідне ставлення до ситуації, що сприяє формуванню поведінкових стратегій.

Метод кейзів (аналіз екологічних ситуацій). Назва методу походить від англійського «case» – випадок – описання ситуації, яка стосується історії, становлення, розвитку та результатів визначення соціального процесу або явища, яке знаходиться у центрі уваги дослідників. У нашому випадку це – певна екологічна проблема, що є достатньо гострою, такою, що, коли її не вирішать, то це може спричинити екологічну кризу, або ж, навіть і катастрофу, тому, важливо запропонувати шляхи вирішення цієї проблеми.

Великої уваги в галузі екологічної психології заслуговують креативні методи, тобто ті, які потребують творчого підходу. Науковці дуже часто використовують малюнкові методи «Намалюй свій життєвий простір», «Намалюй життєвий простір, яким би ти хотів його бачити», «Картина світу», «Моє життєве середовище», «Екологічна реклама», створення екологічних проектів і вирішення проблемних

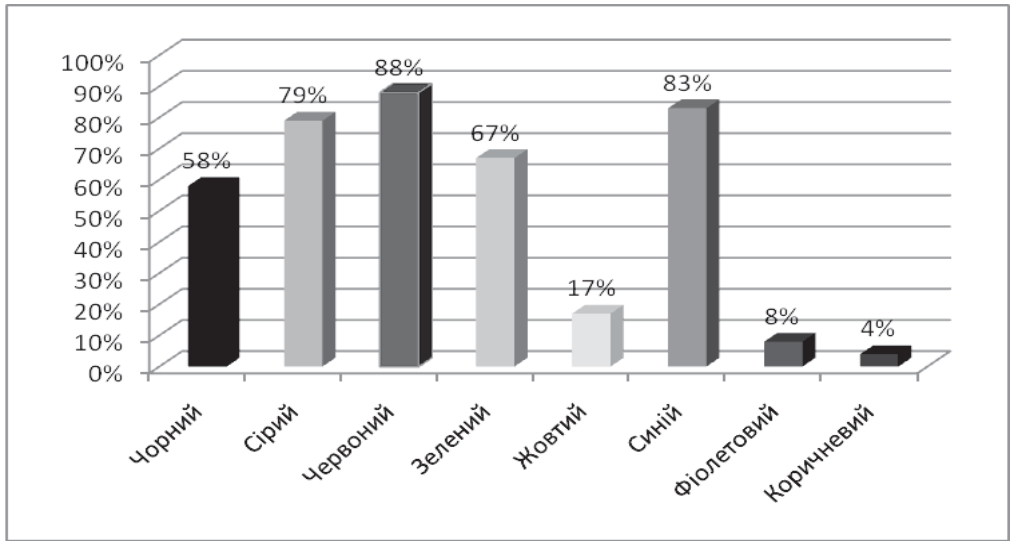

Рис. 1. Відсотковий розподіл частоти використання кольорів учнями

ситуацій екологічного змісту. Основним способом презентації цих методів виступає колір.

Психосемантика як галузь психології вивчає генезис, будову і функціонування індивідуальних систем значень, за допомогою яких інтерпретують і розуміють процеси сприйнятті, факти, події, ситуації, інших людей, а також функціонування процесів пам'яті, мислення, розуміння, прийняття рішень тощо [1].

Зв'язок кольору з емоційним світом людини описано в дослідженнях британського антрополога В. Тернера, де визначено особливості колірної класифікації в примітивних культурах, які користуються всього трьома назвами кольорів: білий, червоний і чорний. Кожен з них символізує певне значення: білий – життя, чистоту, благо; чорний – зло, страждання, смерть; червоний – амбівалентний стимул, який пов'язується як з добром, так і зі злом, уособлює силу. Автор робить висновок, що ці кольори – не просто розбіжності в зоровому сприйнятті різних частин спектра, а концентровані позначення великих частин психофізіологічного досвіду, які торкаються як розуму, так і органів чуття [1].

З метою виявлення стану еколого-зорієнтованої свідомості школярів нами було проведено пілотажне дослідження з використанням малюнкових методів. Вибірку становили учні 8-11 класів загальноосвітніх шкіл Тернопільської, Рівненської та Київської областей. Респондентам було запропоновано намалювати «Моє життєве середовище» у кольорах. Інтерпретація екомалюнків засвідчує частоту використання кольорової гами у малюнках досліджуваних (рис. 1).

Проаналізувавши малюнки досліджуваних, ми можемо говорити про те, що переважаючими кольорами у їхніх роботах є: червоний, що свідчить про особливості сприймання ідеального середовища підлітками; синій відображає чистоту неба, водойм та ін.; сірий характеризує наявність проблем у навколишньому середовищі; чорний колір «кричить» про допомогу;

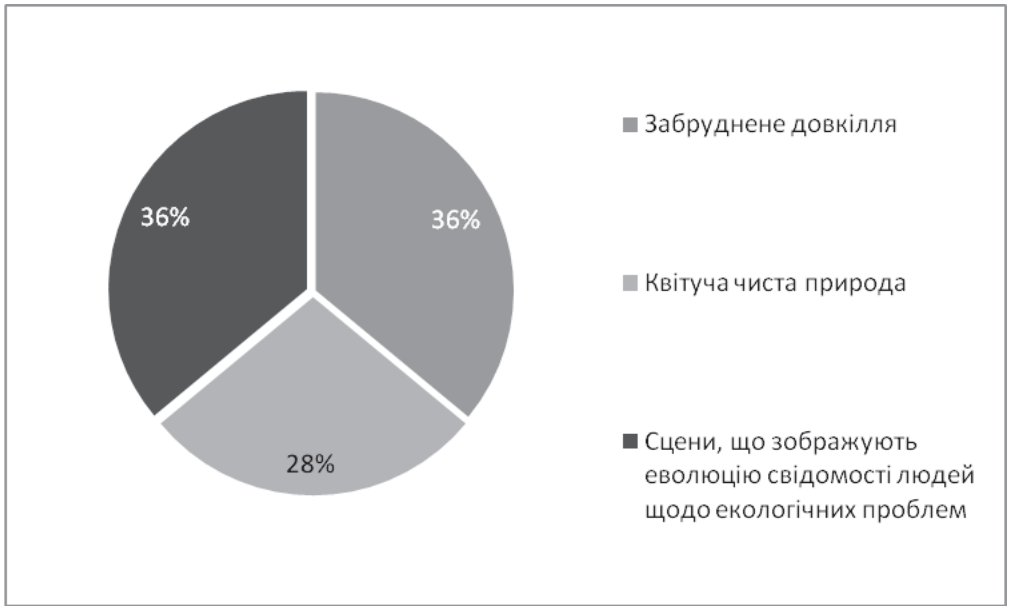

Рис. 2. Відсотковий розподіл тематики зображень

зелений сигналізує про оптимістичні настрої респондентів. Найменш використовували школярі у своїх малюнках жовтий, фіолетовий і коричневий кольори.

Найчастіше в екомалюнках спостерігаються такі сцени, як забруднене довкілля, що складає 36%; квітуча чиста природа – 28%; сцени, що зображують еволюцію свідомості людей щодо екологічних проблем становить 36% (рис. 2).

Оскільки, формування екологічної свідомості процес складний і довготривалий, він має бути комплексним.

Виховна ефективність екологічної діяльності зростає за тієї умови, коли учні є не лише виконавцями, а й її організаторами. Саме тому треба давати більше творчих завдань, котрі вирішуються колегіально, у співпраці, спонукають до пошуку об'єктів впливу, до раціоналізаторських ідей і розв'язання проблем.

Висновки. Дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Перспективу її подальшої розробки ми пов'язуємо з вивченням теоретичних та методологічних засад формування екосвідомості школярів, розробкою методичних матеріалів з розвитку еколого-зорієнтованої свідомості та створення власних методик екологічної психодіагностики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Академія кольору. Еволюція науки про колір [Електронний ресурс] : С. 2006-2010. – 2010. – Режим доступу : http://Koloristika, into/t_enk. php.*
2. *Бруннер В., Горінг Е., Єнссон Б. ЕкоЛогіка! Природоохоронна освіта. Методика і приклади. – Швеція: AB Danagards Grafiska, 2000. – 73 с.*

3. *Гасанова П.Г. Методический арсенал диагностики экологического самосознания / П.Г. Гасанова // Актуальные пробл. современной науки. – 2006. – №4. – С. 103-109.*
4. *Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Практикум по сказкотерапии / Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. / – М. – 2004. – 310 с.*
5. *Льовочкіна А.М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості: монографія / А.М. Льовочкіна / – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. – 422 с.*
6. *Людина і світ: Вступ до екологічної психології: навч. посіб. / М.Г. Складановська [та ін.]; Нац. гірн. ун-т. – Д.: Вид-во Нац. гірн. ун-ту, 2006. – 144 с.*
7. *Мельник И.М., Топоров А.О. Использование игровых методов в психологической практике: Учеб. пособие / И.М. Мельник, А.О. Топоров / – Харьков: ХГУ, 1992. – 60с.*
8. *Оуен Н. Магические метафоры / Н.Оуен / – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002.*
9. *Скребець В.О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика / В.О.Скребець / – Чернігів. – 1997. – 66 с.*